

Ur Mikael Börjesson, et al. (eds.),
*Fältanteckningar. Utbildnings- och
kultursociologiska texter tillägnade
Donald Broady*, Skeptronserien, SEC,
Uppsala universitet, 2006, 435p.

Tecken och teckentydning

Jonas Gustafsson

För mig var mötet med Bourdieus forskning ett möte med en ny begreppsvärld. Efter att vid seminarium efter seminarium ha diskuterat forskningsansatser och uppsatssuppslag där honnörsorden ofta var helhetsperspektiv eller didaktiskt perspektiv (honnörsord som jag sällan riktigt begrep vad de betydde), innebar detta möte närmast ett inträde i en värld där det gick att tänka sig en ordning som samtidigt var öppen för det oväntade.

Det låter kanske som en ganska anspråkslös upptäckt, men de insikter som följde med vidare läsning var avgörande. Flera av de kända motsättningarna inom samhällsvetenskapen – kvalitativa eller kvantitativa studier, mikro- eller makrostudier etc, gick ju att överbrygga. Det var alltså möjligt att, som jag ville göra, grota ner sig i några betydelsefulla individers historia och verksamhet, och samtidigt konstruera en större bild som gav ett mönster av sociala processer långt bortom krönikorna och som inte framstod som spekulationer.

Det är ju tacksamt att tänka att Bourdieu, närmast handgripligt, hjälpt oss att göra kartor över tillvaron. Kartor som sammanhänger med det konkreta, fysiska rummet, men som också hjälper oss till en mer avancerad förståelse av den sociala världen. Med de karttecken som står till buds finns ju möjligheten till såväl storskaliga överblickar över omfattande empiriska områden, som till småskaliga studier ner på hårnålsnivå av individers levnadsbanor och karriärer. Somliga kartor visar prov på en närmast bedövande detaljrikedom, medan andra tecknats med en mer skissartad teknik.

De bilder som korrespondensanalysen kan åstadkomma ter sig lockande. Plötsligt kan vi se, i ordets egentliga mening, sociala mönster, avstånd, likheter och olikheter. Det finns ett drag av åskådlighet som är tilltalande, måhända förföriskt.

Men detta slag av kartografi innebär ju också en förminskning. Kartor i skalan ett till ett är föga användbara, vi tvingas till kategoriseringar och grupperingar. Det gamla tecknet för exempelvis prästgård – om nu någon minns det – betyder inte att vi direkt kan uttala oss om hur det specifika huset egentligen ser ut, eller hur det är byggt. Och då och då har jag fått anledning att låta Bourdieus egen kommentar som fanns i någon bok: Konst och sociologi går inte särskilt bra ihop.

Rädslan – eller irritationen – var stor på sina håll för de tendenser till reduktionism som man anade. Konst, detta storslagna, var aldrig bara en fråga om tecken eller positioner eller investeringar. Tvärtom, konstens unicitet och konstnärens ambition att ständigt ligga i frontlinjen gör konsten oförutsägbar. Och till viss del är det sant. Men konsten, eller vårt sätt att förhålla oss till den, att ordna för konstens villkor mitt ibland oss, måste väl gå att undersöka? Samtidigt – kanske är denna skepsis nyttig att bära med sig när man vill rikta sökarljuset mot andra områden.

Mitt forskningsobjekt var alltså det musikpedagogiska fältet. Och efter lite arkivarbete förundrades jag över samma sak som jag senare skulle fascineras av i samband med arbetet om borgerliga kvinnor i Stockholm runt förra sekelskiftet: vad gjorde det möjligt för en så liten grupp människor att under några viktiga år skapa så många verksamheter och institutioner som kom att påverka så många långt framöver? I Stockholm såg vi musikskolor och musikinstitut som kom att bli normgivande för hur musikundervisning skulle bedrivas för generationer framöver. Genom den praxis som av några initiativrika individer hämtades till Sverige från kontinenten kom så personliga saker som övningsrutiner, sittställning framför pianot eller de liknelser vi har för hur det ska kännas i halsen när vi försöker sjunga rent, att få sin givna plats i muskläro-utbildning och i undervisning. Den borgerliga kulturens formering var också en fråga om kroppens formering.

Det slog mig först efter ett tag, när jag suttit i arkiven, läst dagböcker, brev och travar med protokoll och tidningsartiklar, hur användbara Bourdieus verktyg var för att förstå en historisk utveckling. Även om en karta är ett slags ögonblicksfotografi, ett fruset tillstånd, så kan fler exponeringar efter varandra ge en bild av en rörelse, en utveckling, ett förlopp. Så försökte jag använda verktygen för att förstå ett fälts tillblivelse och framväxt över drygt ett halvt sekel.

Under arbetet gick det att följa individuella banor, enskilda personers karriärer, men också på det sättet komma underfund med kollektiva banor. Lika intressant som att se hur exempelvis Hjalmar Thorell tog sig från lantbrukarhemmet i Småland till posten som pedagogiklärare med professors namn på Musikhögskolan på trettio-talet är det att se hur gruppen musikpedagoger använde olika slags strategier för att träda fram och skilja ut sig från musiker – sekunda musiker var inget hedrande omdöme – och från pedagoger i allmänhet. På så sätt kan vi förstå betydelsen av att gifta upp sig – vilket var viktigt för de mer framgångsrika – eller att studera utomlands, starta tidningar och förbund av allehanda slag. Så fick man något att strida om och förhålla sig till som var specifikt för just detta område.

Av en sådan studie lär vi oss bland annat att "vanans" makt är stor och att traditionerna ristar sig fast i våra kroppar långt efter att någon minns varifrån de kommit. Detta är en lärdom som är viktigt att ta med sig och som är tillämpbar i många fler sammanhang. Låt mig antyda hur sådana insikter kan vara vägledande i följande exempel.

I skoldebatten idag återkommer med jämna mellanrum uppfattningen att skolan mer ska ta fasta på kunskaper och också bli bättre på att följa upp kunskapsutvecklingen. Samtidigt framhålls av somliga att kunskapsutveckling är ett komplicerat område som inte låter sig beskrivas i enkla endimensionella kategorier. Mitt i denna diskussion, som ju rör vid skolans centrala uppdrag, återkommer också synpunkten att den nya informationsteknologin (som väl inte är så ny längre) förändrar förutsättningarna för kunskapssökande och även för elevernas och studenternas lärande.

På sina håll vet teknikoptimismen nästan inga gränser. Men en aspekt är väl värd att notera. Vi är nu på väg att få möjligheter att på ett betydligt mer raffinerat sätt organisera information. Tidigare var lärarnas uppdrag, mycket grovt förenklat, att ordna relationen mellan läromedlen och elevers arbete. Läroböcker kanoniserade ett visst, på förhand givet, innehåll. En bok innehåller, kan vi tänka oss, två nivåer. Den ena är själva texten. Den andra nivån är innehållsförteckningen, alltså strukturen på information som gör det möjligt att tala om kunskap. På så sätt innebär bokstudier (i alla fall studier av vissa böcker) att man förstår *relationen* mellan dessa nivåer. Då kan man i sin läsning föra ett resonemang med texten. Men när information ska hämtas på nätet försvinner den ordnande principen. Istället blir, som det påpekats, jorden platt. Allt är nåbart.

Problemet blir också att stora informationsmängder tenderar att översvämma såväl elevernas och studenternas som lärarnas arbete, och dessa behöver ofta hjälp eller verktyg för att sortera och organisera sitt material. Genom sökmotorn google ger ett så pass specifikt sökord som musikutbildning ca 22 000 träffar. Didaktik ger nästan 4 miljoner träffar. Hur skilja ut det irrelevanta från det väsentliga, och hur sålla bort skräpet? Många försök har gjorts. Exempelvis kan nämnas Renardus, som är ett europeiskt projekt för att så att säga kvalitetsgranska resurser på nätet som används i universitetssammanhang. Problemet med Renardus kan sägas vara att det bygger på manuell granskning, någon betrodd individ har själv bedömt en resurs som pålitlig eller relevant. Men med den uppsjö av användbara resurser som kan användas krävs mer automatiserade tekniker, där användaren själv kan få hjälp att välja på det sätt man själv har nytta av.

Då infinner sig frågan hur vi kan skapa nya slag av ordning som är användbara när skolor och högskolor mer och mer arbetar med digitaliserad information. Hur skaffa överblick och sammanhang? Vilka ”innehållsförteckningar” kan vi tänka oss? Ett svar som ofta nämns är så kallade *topic maps*, begreppskartor. Det är ett sätt att med digital teknik skapa och beskriva relationer mellan kunskapsområden, ungefär som en bokredaktör kan märka ut ett förord och olika kapitel. Men skillnaden är den att användaren kan själv skapa sina egna begreppskartor, eller låna någon annans och bygga vidare på den. Vissa försök pågår med att låta skolungdomar skapa sina egna begreppskartor för att kunna hålla reda på allt dom hittat i böcker, tidningar och i den digitala världen. Och

än viktigare, man skapar inte bara en karta, man ordnar relationen mellan olika saker som dykt upp i olika sammanhang, oberoende av vad upphovsmannen kanske tänkte sig.

Det kan synas som en tilltalande tanke att elever och studenter på så vis kan ges möjlighet att skapa sina egna betraktelsesätt istället för att behöva ta över lärarens eller lärobokens. Men samtidigt kan vi fråga oss vem som skapar tekniken för dessa begreppskartor. Just detta område tycks ha karaktären av ett fält – det vimlar av exempelvis språkteknologer, systemutvecklare, visionärer, hackers, lärare, finansiärer, psykologer, läromedelsproducenter och pratkvinnor som har sina egna synpunkter på detta. Och lärarnas röst är sällan den starkaste. På så sätt kan vi tänka oss att villkoren för skolans organisering av kunskap mer och mer blir en fråga om styrkeförhållandena inom detta slagfält. Vem har rätt att ange skolans sätt att arbeta med kunskapsorganisering? Kommer skolans arbete att präglas av en affektiv informatik och social navigering, av låsta datasalar, av managementinspirerad informationshantering eller kommer vi att se mer av det som ibland beskrivs som bok på burk? Eller resignerar lärarna helt sonika och återgår till blyertspenna och kollegieblock?

En aspekt på detta är relationen mellan det lokala och det generella. Teknikutvecklingen i dessa avseenden sker på många håll. Programvaran kan vi hämta varifrån som helst. Samtidigt är förutsättningarna lokala – hur anpassas begreppskartor så de motsvarar elevernas terräng och inte läromedelsförfattarnas?

Det förefaller som att Bourdieus begreppsapparat är kraftfull för att förstå hur detta område är organiserat och hur det utvecklas. Vilket slag av symboliskt kapital kommer att vara gällande i framtiden när skolans kunskapsarbete kommer på tapeten? Vilka tillgångar räknas? Vilka investeringar är viktiga idag med tanke på dessa frågor? Svaren vet vi inte, men frågorna behöver ställas. Och i detta arbete kan lärdomar från andra sammanhang vara av stort värde. Kanske kan de borgerliga kvinnorna i salongerna på Östermalm eller musiklärarna i läroverken lära oss något om hur individer och grupper i god mening gör sig märkvärdiga – värda att märkas!

Så visst har vi glädje av kartor. Men man kommer inte alltid dit man trodde.